

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

GRAIN SA
GRAAN SA

MEI
2015

**Kgatišopaka ya Grain SA ya
batšweletši ba ba hlabologago**

Bala Ka Gare:

- 04** | Ditlhamo tše kaonekaone – tirišometšhene ye e ka lokafatšwago
- 06** | Morero wa Omnia wa Tlhabologo ya Balemi
- 08** | Eya tshekišong ya CCMA o itokišitše

THUŠO KA KONTRAKA... taba ya go akanya

Bohle re šetše re kile ra kwa ge ba re “balemi ke batšei ba dithekišo, e sego bathei ba tšona” (*farmers are price takers, not price makers*). Bontšing bja diintasteri tše dingwe ditshenyegelo tša khamphani di laola thekišo (*selling price*) ya ditšweletšwa tša yona.

Balemi ga ba kgone go dira selo mabapi le thekišo ya dipuno tša bona. Monontšha, peu, dikhemikhale, tisele le ditshenyegelo mabapi le tirišometšhene di namelela go fetiša ngwaga le ngwaga – ntle le phetogo efe kapa efe thekišong ya mabele.

Go feta fao balemi ba ba sa hlabologago ba na le mathata a magolo a go humana tšhelete ya go ba kgontšha go diriša metšhene, lebaka e le ge ba kgona go lema dinagana tše nnyane fela. Ditshe-nyegelo (godimo ga hektare) mabapi le go diriša metšhene di namelela go ya ka bonyane bja naga ye e lengwago. Mekgatlo ya tšhelete, go akaretša le mmušo, e swanetše go akanya bokgoni bja molemi bja go bušetša kadimo, le ge e ka ba mekgwa ye e tiilego ya kgwebo ye e amago letlotlo. Ye ke tlhohlo

ye nngwe ye kgolo go feta tše dingwe yeo e lebanego baleminyane le balemi bao ba hlabologago.

Ka mokgwa wo go tsojile “intasteri” ye nngwe – **thušo ka kontraka**. Bakontraka ba bangwe ke balemi bao ba thušago baagišani ba bona mola ba feditše go lema mašemo a bona. Balemi ba bangwe ba fetotše dikgwebo tša bona go nepiša mokgwa wo wa go thuša ba bangwe ka kontraka. Ditsebakgwebo (*entrepreneurs*) le tšona di thomile dikgwebo tše di nepišago thušo ka kontraka ka go bea tšhelete ye ntši tirišongmetšhene. Dikgonagalokotsi tše di sepelelanago le thušo ka kontraka ke tše nnyane ge di bapišwa le tše di lebanego balemi ba ka mehla.

Bakontraka ba kgatha tema ye bohlokwa temong. Le ge go le bjalo, bothata ke gore ditefo tša thušo ka kontraka di ka namelela go fetiša – ka moo balemi ba bantši ba ka se di kgonego. Bakontraka ba swanetše go hlokomela gore ba se **itshenyetše bokamoso ka go bitša tšhelete ye e fetišago gonabjale**. Ditefo tša mošomo wa kontraka malebana le hektare di fapana kudu go

KOKO JANE O RE...

Bolemi ke kgwebo ye e raranego mme ka moka re ithuta ka go se kgaotše. Tsopolo ya kgwedi ye e gatelela gore ka motheo re swanetše go ithuta ka diphoso tše re di dirago le gona re se ke ra boeletša tšeo re šetšego re di dirile (ke go re ge re ka dira diphoso e be “tše mpsha”). Ka mantšu a mangwe, ge re ka dula re boeletša diphoso tše re šetšego re kile ra di dira ntle le go ithuta se sengwe ka tšona, re ka se tšwele pele ka potlako goba ka moo go bonagalago.

Maloba ke ile ka thabišwa ke go etela balemi ba ba fapanego diprofenseng tša Mpumalanga, Kapa-Bohlabela, Freista-ta le KwaZulu-Natala – go tloga go bao ba bjalo go hektare e tee go ya go bao ba bjalo go dihektare tše di fetago tše 500. Balemi ba ba tšwelago pele ke bao ba ithutago ka diphoso tše ba kilego ba di dira (goba diphoso tša ba bangwe) le gona ba fišegelago go kaonafatša bolemi bja bona ngwaga le ngwaga. Bolemi bo dula bo hlagiša ditlhohe ka ge sehla se sengwe le se sengwe se sefsa se fapana le se se fetilego mme molemi ga a tsebe seo se ka mo hlagelago. Le ge go le bjalo, ba ba tšwelago pele ke bao ba kgonthišago gore ba leka tšohle tše ba ka di kgonago go dira tšeo ba di dirago ka phethego: peakanyo ye botse ya mašemo; pšalo ya peu ye botse le go tlogelanya peu sebaka se se lebanego go kgonthiša kemo ye e nyakegago ya dibjalo; tirišo ya monontšha go ya ka ditšhupetšo; kgašetšo ya go laola mengwang go tloga pele ga ge dibjalo di tšwelela mmung go fihla ge di tiile; kelohlolo ya dikeletšo malebana le papatšo; tlhokomelo ya ditlhamo tša bona; le kgwebo go ya ka maitshwara a mabotse (*trading ethically*).

Madimabe ke gore batho bao ba ratago go tšea tsela-kgawisi ga ba ke ba hlokega, fela bona ba hlaolwa gabonolo – mašemo a bona a tletše mengwang, mmala wa dibjalo tša bona o bontšha go se itekanele ga tšona, mme palo (kemo) ya dibjalo ke ye e hlaelago goba ye e fetišago. Maswabi gape ke gore go na le bao ba gopolago gore ba ka sepediša tšhelete ka bonokwane (*devious financial transactions*) ntle le go tanywa. Go na le tsela e tee fela yeo o ka atlegago ka yona bophelong bja gago e lego go gopola dikgopolo tše di lebanego, go bolela nnete le go dira ditiro tše di lokilego – mafelelong tše di tlo go tšwela mohola wa kgona go ba motho wa potego yo a atlegilego. Batho ba tla go hlomphe ka baka la maitekelo le maitshwara (*values*) a gago.

Ke nako ya go buna dipuno tša sehla se se fetilego. Ke hlomoga pelo kudu ke ge gopola balemi ba dikarolong tša bodikela bao dipuno tša bona di fokolago – thapelo ya ka ke gore le tla kgona go bjala gape mme la ba le puno ye botse išago. Lena le letetšego puno ye e tšhepišago, ipshine ka yona, fela se le bale go šuela ngwaga wo o tlogo. Go adima tšhelete e swanetše go ba selo sa mafelelo seo o se dirago – go kaone go phetha mešomo yohle ka tšhelete ya gago gore o kgone go laola tšohle ka botlalo.

Re tla bonana pontšhong ya NAMPO!

Thušo ka kontraka...taba ya go akanya

tšwa profenseng go ya go ye nngwe. Se se a kwagala ge go bolelwa ka ditefo tše di amago puno ka ge yona e fapana ka bogolo go ya ka moo pula e nago mafelong a go fapafapana. Eupša malebana le temo, pšalo le kgašetšo yeo e sa huetšwego ke bogolo bja puno taba ye ga e kwešišege. Ditefo tše di ka fapana ganyane go ya ka mehuta ya mmu, eupša e sego ka moo go bonalago gonabjale. Ka tlwaelo tsela ya papatšotokologo (*free market system*) e fediša maarogi afe le afe ka go ya ga nako, eupša se se ka se diragale pele ga ge molemi le mokontraka ka babedi ba senyegetšwe.

Go boima kudu go phetha tefo ya theo (*standard benchmark*) malebana le hektare. Go na le dintlha tše ntši tšeo di hlaolago kgwebo ye nngwe le ye nngwe. Bogolo bja trekere le didirišwa, mengwaga ya tšona le ditshenyegelo mabapi le tšona di fapana go tšwa go mokontraka go ya go yo mongwe – go no swana le ge tirišometšhene le ditshenyegelo tša molemelakgwebo di fapana le tša molemelakgwebo yo mongwe. Ditshenyegelotii godimo ga hektare malebana le ditrekere le didirišwa di fetoga go ya ka phapano ya dihektare. Mokontraka yo mongwe le yo mongwe o hlama popegokakaretšo (*overhead structure*) ye e lego ya gagwe fela. (Mohlala o tee: ditrekere tše di fapanago ka bogolo le mehuta ye e fapanego ya diplantere le difodi e nyaka mehuta ye e fapanego ya bokgoni – se se tla godiša ditshenyegelo mabapi le meputso).

Nepo ya maitekelo a ke go lekola mabaka a se makae a go akanya ditshenyegelo tša molemi malebana le go lema tšhemo ya bogolo bjo bo itšego ge a ka kgona go humana metšhene ya gagwe. Ka go dira bjalo ga re nyake go “laela” bakontraka – e no ba taba ye e ka akanywago ke molemi le mokontraka. Re holofela gore maitekelo a rena a ka šimolla dikgopolo le dipoledišano

tša go “beakanya” ditefo tša bakontraka pele ga ge ba bangwe ba senyegelwa.

Mananeo a 1 - 3 a bontšha kakaretšo ya ditshenyegelo mabakeng a a itšego. Dikakanyo tše di theilwe godimo ga tsebišo ye e phethegi-lego le gona e hlagišwago ka bophara mo go Mošupatsela wa Ditshenyegelo tša Metšhene (*Guide to Machinery Costs*) wa Nofemere 2014 woo o tšweletšwago wepsaeteng ya Kgoro ya Temo, e lego www.daff.gov.za.as. (Wepsaete ye e bolelwa mo go Mošupatsela wa Tsebišo ka ga Lehea 2014 (*Maize Information Guide 2014*) wa ARC-LNR woo ketapele ya wona e ngwadilwego ke Dr. J Le Roux. Kgatišo ye e dirišwa bjalo ka tšhupetšo ya theo (*standard point of reference*) malebana le botlalo le tshwano).

Mananeo a a akaretšha le gona a tlogela tše di latelago: Lephelo la ditrekere le bewa go diiri tše 12 000 mola la didirišwa le bewa go diiri tše 2 500 go ya go tše 3 000. Tirišo ya ditrekere ka ngwaga e bewa go diiri tše e ka bago tše 1 000 mola ya didirišwa e bewa go diiri tše e ka bago tše 250 (lebaka le e ka bago mengwaga ye 10).

Theko ya dibešwa GA E AKARETŠWE dika-kanyong tše ka ge theko ya oli e dula e fetoga mme bontši bja bakontraka bo akanya ditefo malebana le hektare ntle le theko ya sebešwa. Meputso le yona ga e akaretšwe.

Ditshenyegelotii (fixed costs) di akaretšha konalo, dilaesense, inšorense le kakanyo ya gore tswalo ya tšhelete ye metšhene e reki-lwego ka yona ke 9,5% ka ngwaga. (Konalo e šupa theko ya motšhene wo mofsa mola wo o lego gona o onetše ka botlalo; go tlošwa mohola wa mašalela (*residual (resale) value*) wa 10%, e lego thekišo ya motšhene wo o onetšego). Ka mantšu a mangwe seripa sa 90% sa mohola (theko) wa motšhene se lahlega lebakeng la mengwaga ye lesome.

Mananeo a 1: Kakaretšo ya ditshenyegelo.

Trekere	Maatla a a nyakegago	Theo godimo ga theko	Ditshenyegelotii/iri	Ditshenyegelophetogo/iri	Palomoka ya ditshenyegelotii/hektare	Palomoka ya ditshenyegelophetogo/hektare	Palomoka ya ditshenyegelo/hektare	
Mogoma	98+kW	Godimo	950 000	80,600	95,06	140,27	165,44	305,71
“Offset”	98+kW	Godimo	950 000	80,600	95,06	105,36	124,26	229,62
Seloto	63+kW	Gare	650 000	55,300	63,12	33,36	38,08	71,44
Pšalo	98+kW	Godimo	950 000	80,600	95,06	43,90	51,78	95,68
Dibjalo ka direi	63+kW	Gare	650 000	55,300	63,12	50,83	58,01	108,84
Kgašetšo	63 kW	Fase	350 000	49,710	36,32	8,12	5,93	14,06

Mananeo a 2: Kakaretšo ya ditshenyegelo.

Sedirišwa	Theo godimo ga theko	Bophara ka dimetara	Lebelo km/iri	Dimetarasekwere	Dimetara-rasekwere, sephetho sa 85%	Dihektare/iri	Diiri/hektare	Ditshenyegelotii/iri	Ditshenyegelophetogo/iri	Palomoka ya ditshenyegelotii/ha	Palomoka ya ditshenyegelophetogo/ha	Palomoka ya ditshenyegelo/ha	
Mogoma	Meno a 7 a tšhisele	80 000	2,6	2,6	6 760	5 746	0,575	1,740	50,35	16,72	87,63	29,10	116,72
“Offset”	HD ya dipapetla-sediko tše 26	160 000	3	3	9 000	7 650	0,765	1,307	95,94	38,25	125,41	50,00	175,41
Seloto	Sedirišwa sa meno a 25 sa bophara bja 6,5 m	160 000	6,5	3	19 500	16 575	1,658	0,603	130,39	86,04	78,67	51,91	130,58
Pšalo	Direi tše 6, 9 m	395 000	5,4	4	21 600	18 360	1,836	0,545	340,91	181,21	185,68	98,70	284,38
Sehlagodi sa dibjalo ka direi	Direi tše 6	80 558	3,2	4	12 800	10 880	1,088	0,919	48,50	32,22	44,58	29,61	74,19
Kgašetšo	12 m	45 715	12	6	72 000	61 200	6,120	0,163	45,87	15,24	7,50	2,49	9,99

Mananeo a 3: Kakaretšo ya ditshenyegelo.

Palomoka ya ditshenyegelo	Ditshenyegelo malebana le trekere/ha	Ditshenyegelo malebana le didirišwa/ha	Palomoka ya ditshenyegelo/ha	Dikilogramo tša lehea leo le nyakegago godimo ga hektare ka theko ya R2 300/tonne
Mogoma	305,71	116,725	422,43	183,67
“Offset”	229,62	175,412	405,03	176,10
Seloto	71,44	130,576	202,02	87,84
Pšalo	95,68	284,379	380,05	165,24
Sehlagodi sa dibjalo ka direi sa direi tše 6	108,84	74,191	183,03	79,58
Kgašetšo	14,06	9,985	24,04	10,45

Ditshenyegelophetogo (variable costs) di akaretša ditokišo le tlhokomelo. “Mošupatsela” o hlaloša gore go boima go phetha ditshenyegelo tše ka ge go na le diphetogo tše mmalwa tše di swanetšego go elwa hloko. Dipalo tše di tšweletšwago Mananeong di theilwe godimo ga sephesente sa theo sa ditshenyegelo (*standard percentage of cost*).

Re tšhepa gore mananeo a a tla hlohleletša molemi le mokontraka ka babedi go akanya taba ya thušo ka kontraka.

Poelo ye e hlolegago dipolaseng tše nnyane ke ye nnyane. Bolemi bo nyaka phišego, tumelo le boineelo bjo bo sa kgaotšego – ga se kgwebo “ye e humišago ka potlako”. Le ge go le bjalo go ka ratega ge balemi ba ka iphediša ka tlhomphe-

go ka maitekelo a bona, ntle le go hlakišwa go ya pele ka ge ba hloka metšhene ye e nyakegago.

A re dirišaneng bohle, a re thušaneng go thea maemo ao a re holago bohle – ka baka la tlhompheho, ka baka la temo, ka baka la toto ya dijo le gona ka baka la naga ya rena Afrika-Borwa yeo re e ratago!

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Raymond Boardman, Molemi le Moeletši wa Ventersdorp, Profenseng ya Leboa-Bodikela. Ge o nyaka tšebišo ya go feta ye, romela imeile go rhboardman@gmail.com.

DITLHAMO TŠE KAONEKAONE

– tirišometšhene ye e ka lokafatšwago

Theko ya metšhene le ditlhamo tša temo e swanetše go phethwa ka bohlahe le gona ka boikarabelo. Ke phetho ya kgwebo ka bottalo ge o reka tlhamo ye mpsha ya go diriša polaseng ya gago.

Phetho ya gago ya go reka tlhamo e swanetše go theiwa godimo ga dintlha tše mmalwa tše bohlokwa: A) Na o a e hloka? B) Na e lokafatšwa ke bogolo bja naga ye o e lemago? C) Na o kgona go e lefela? D) Na e tlo kaonafatša le go godiša kgwebotemo ya gago? Theko ya ditlhamo tša temo e se ke ya ba phetho ya potlako, eupša e swanetše go ba kgato ya kgwebo yeo e akantšwego ka kelohlako. Taodišwaneng ye re nyaka go hlaloša ditheo tša theko ya metšhene yeo e swanetšego dinyakwa tša gago tše di itšego.

Ke moleko go lebelela motšhene wo mofsa wa sebjalebjae wo o phadimago gobane o ka ba wa akanya go o reka. Eupša mabaibai e se ke ya ba ona a go gapago go reka tlhamo ye e itšego. Akanya dintlha tše di latelago pele ga ge o phetha le pelo:

Na o a e hloka?

Reka tlhamo fela ge o e hloka. Ge o tšweletša dibjalo ga go hlokege gore o reke ditlhamo tša go dira furu. Ee, go ka ba le mohola go dira furu ka go tlema mašaledi a dibjalo dingata, eupša se ga se bohlokwa malebana le kgwebo ya gago ya go tšweletša dibjalo. Go kaone go boloka tšhelete yeo gore o tle o kgone go reka seo se hlokegago ruri, go swana le polantere goba segašetši sa “boom” (tshipi ye telele ye e hlomelwago segašetšing go katološa bophara bja kgašetšo). Lekola tše o nago le tšona. Ge go na le polantere ye e emego bobolokelong bja gago, gona o tla hloka ye mpsha fela ge yeo e sa hlwa e šoma ka tshwanelo. Hlokomela ditlhamo tša gago ka moka ka šedi o šikologe tirišo ya kapetlele ya mohola go reka metšhene. Nako ya go reka metšhene ye mofsa e tla fihla, eupša le ge go le bjalo se se swanetše go phethwa ka kelohlako.

Na e lokafatšwa ke bogolo bja naga ye o e lemago?

Ge o tliilo bjala lehea dihektareng tše tharo fela sehlang se se itšego ga o hloke polantere ye e bjalo direi tše seswai. Go bohlokwa kudu gore o tsebe tše o ka di kgonago le tše di tlo go palelago. Ge o lema hektare e tee go ya go tše tharo o ka phetha mešomo ya gago yohle ka ditlhamo tše di swarwago ka diatla.

Ditlhamo tše o swanetšego go di diriša ke tše: megoma ya diatla ya go bjala le go hlagola,

Diriša ditlhamo tše di swanelago dinyako tša gago.

Šetša ditlhamo tše o nago le tšona o di hlokomela.

Lokiša polantere o kgonthiše gore e šoma ka nepagalo.

digašetši tša kanapa le diphatlalatšamonontšha tša mohuta wa kiribane. Mošomo o nnoši wo o ka nyakago trekere ke wa go lema tšhemo ka sekotlelopulugu pele ga mathomo a sehla. Ge o lema dihektare tše tharo go ya go tše 100 gona o tla hloka metšhene e se mekae ye menyane ya go swana le polantere ye nnyane, segašetši sa mohuta wa "boom" (three point boom spray), sephatlalatšamonontšha le trekere ye nnyane. Ešitago le naga ya bogolo bjo ga e lokafatše ditlhamo tše ka moka. O ka hira mokontraka go fola lehea la gago gobane go reka sefodi go phetha puno nangeng ye nnyane bjalo e ka ba go senya tšhelete.

Go na le mehlala ye mmalwa ye mebotse ya baleminyane bao ba theago ditirišano go šikologa theko ya ditlhamo tše di turago ka bobona. Mokgwa wo o šoma gabotse ge o laolwa ka nepagalo. Balemi ba hlakanela trekere goba polantere mme mongwe le mongwe tlhakanelong o kgonaga go e

diriša sehle. Go bohlokwa go beakanya lenaneo pele ga mathomo a sehla leo le šupago tatelano ya tirišo. Maloko ohle a tlhakanelo a swanetše go obamela lenaneo le.

Ge o lema mašemo a dihektare tše 150 le go feta gona go lokile ge o ithekela ditlhamo tše dingwe. Le ge go le bjalo o swanetše go tšwela pele go diriša bakontraka go phetha mešomo ye megolo ya go swana le puno. Eupša, ntle le pelaelo, o swanetše go reka ditlhamo tše bohlokwa tše di nyakegago.

Na o kgonaga go e lefela?

Ye ke ye nngwe ya dipotšišo tše bohlokwa tše o swanetšego go ipotšiša tšona ka mehla. Kgonthiše gore o holofela gore o tla kgonaga go e lefela. Ka tlwaelo barekiši ba tla leka ka maatla go go kgodiša gore o kgonaga go lefela tlhamo ye o e nyakago. Ke šišinya gore o se ke wa ikgapeletša go reka tlhamo

efe le efe ka mokgwa wo o sa kwagalago. Go dira bjalo go ka go hlolela thaba ya sekoloto mafelelong a ngwaga wa letlotlo. Reka tlhamo fela ge o ikgodišetše gore wena ka bowena o tla kgonaga go e lefela, e sego panka goba morekiši.

Na e tlo kaonafatša le go godiša kgwebotemo ya gago?

Tlhamo ye mpsha ye o e rekago e swanetše go oketša mohola kgwebong ya gago. Tlhamo ka boyona e swanetše go bušetša tšhelete ye e rekilwego ka yona. Ge o rekile polantere ye e bjalo direi tše 6 bakeng sa ye e bjalo direi tše 4 o tla kgonaga go oketša dihektare tše o di bjalo lebakeng le le itšego. Ka fao o swanetše go nyaka naga (dihektare) ye nngwe gape ye o ka e bjalo go godiša kgwebotemo ya gago le go fokotša lebaka la pušetšo ya polantere ye mpsha. Mohlamongwe ka mokgwa wo o ka fetša mošomo wo gago ka pela mme wa ba le sebak sa go diriša ditlhamo tša gago go thuša ba bangwe ka kontraka, seo le sona se ka thušago go lefela polantere ya gago. Ge o lefela polantere ye mpsha ka botlalo, ke gona e thomago go go hlolela tšhelete ye e tsenago ka potleng.

Molemi ga a kgonaga go šikologa theko ya ditlhamo tša temo, EUPŠA tiro ye e swanetše go lokafatšwa. Balemi ba fiwa sebaka se sebotse sa go bogela le go tsebišwa ditlhamo le metšhene ye mefisa Letšatšing la Puno, e lego pontšho ya NAMPO ya ngwaga le ngwaga ye e swarwago kua Bothaville, Profenseng ya Freistata. Pontšhong ye o tla hwetša ditlhamo tša mohutahuta, go tloga go tše nnyane go ya go tše kgolo. Go na le ditaetšopopego tšhemong go go bontšha gabotse ka moo ditlhamo di šomago. Ebile e ka ba lefelo le lebotse la go rerišana le bagwebi le go reka tlhamo ye o e hlokago ka ge go hwetšwa diphokoleto tše mmalwa le ge e le dilo tša thekofase pontšhong ya NAMPO.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Gavin Mathews, Setsebi sa Taolo ya Tikologo (Bachelor in Environmental Management). Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go gavmat@gmail.com.

Pula Imvula's Quote of the Month

"Success does not consist in never making mistakes, but in never making the same one a second time".

~ Josh Billings

Morero wa Omnia wa Tlhabologo ya Balemi

Nagatemego ye e sa tšweletšego ka baka la mekgwa ya bolemi ye e sa tšweletšego e fokodiša tšwelopele ya dinagengpolasa le dikgwebotemo ka kakaretšo

Ka kakaretšo kgonego (maamušo) ya temo mono Afrika-Borwa ke ye nnyane ge e bapišwa le ya dinaga tše dingwe tše di phadišanago ka temo, ka fao go bohlokwa gore nagatemego ye e hwetšagalago e dirišwe ka moo go kgontšhago. Go ya ka dipalo tša Kgoro ya Tlhabollo ya Dinagapolaseng le Mpshafatšo ya Naga, dihektare tše 6,971,293 tša nagatemego di fetišetšwe go balemi ba baso bao ba hlabologago (le bahodikakaretšo bao ba sa lemego) go tloga ka 1994 go fihla ka 2012. Le ge go le bjalo, maswabi ke gore bahodi ba ba amegilego dikgwebongtemo ke ba se kae fela.

Taodišwaneng ya maloba (Feperware 2015) Dr Anthea Jeffrey wa Institute ya Phedišano ya Merafe o tsopotše Mondli Makhanya yo a ngwadilego tše di latelago taodišwaneng ye nngwe ka 2009: "Bontši bja batho ga bo nyake naga ya go lema. Le ge batho ba dikgopolo tše dingwe (*ideologues*) ba ka rata go nkgoboša le ge e le go nkgobatša, ke nyaka go bolela gore Baafrika-Borwa ga ba na kgahlego nageng...Na afa re swanetše go senya enetši ye kaaka le go dira maitekelo a lefela malebana le pušetšo ya naga ge tlwaelo (tlhago) ya Baafrika-Borwa ba dinagapolaseng e le go falalela ditropong go nyaka mošomo le bophelo bjo bokaone gona?"

Ka 2013 tlhathollo ya Makhanya e ile ya tiišwa ka mo go bonagalago ke dipalo tša semmušo tše di bontšhitšego gore tekanyo ya **8% fela ya babaki ba naga ba e ka bago ba 76 000 bao mebako ya bona e ilego ya atlega**, ba kgethile gore naga ya bona e bušetšwe go bona. Ba e ka bago ba 71 000 (92%) ba kgethile tšhelete bakeng sa naga.

Go ya ka boipolelo bja Tona Nkwinti, sephe-sente sa merero ya mpshafatšo ya naga yeo e **foloditšego** se bewa **gare ga 73% le 90%**. Ka mantšu a mangwe, pholotšo ye e ra gore go fihla gonabjale mmušo o ntšhitše kgauswi le **R30bn (dibilione)** go fetišetša dihektare tše e ka bago tše dimilione tše 7 tša nagatemegokgwebo go

babaki ba naga, mola bontši bja naga ye bo sa hlwa bo dirišetšwa tšweletšo.

Go molaleng gore naga ye nngwe gape e tla fetišetšwa go beng ba bafsa ka moso mme bakgathatema ba temongkgwebo ba tla swanela go loga maano a go phethagatša tšwelopele kgwebong ye. Tekanyetšo ya nagatemego ya baleminyane e sa tlo tšea lebaka le letelele pele ga ge dinaga tše di kopanywa (teefatšwa) go bopa dipolasa tše kgolokgolo tše di holago kgwebo (*business sensible economies of scales*). Ka tsela ye e itšego se se tla huetša mokgwa wo barekiši ba dinyakwapšalo ba go swana le Omnia ba gwebago ka wona.

Nyakišišo ye e bonagalago mabapi le tahlego ya letlotlo ye e hlolelwago bagwebi ba dinyakwapšalo, kudu barekiši ba monontšha, ka baka la ge naga ye e bušetšwego e sa hlwa e tšweletša, ga e hwetšagalale. Le ge go le bjalo go bohlokwa go šupa gore tahlego ya letlotlo e šetše e bonala mafelong a mangwe ao a sa hlwago a tšweletša gabotse go swana le pele, ka baka la go fokotšega ga nyako ya monontšha. Se se šetše se ipontšha dikarolong tša leboa la KwaZulu-Natala (Vryheid).

Go molaleng gore tahlego efe le efe ya botšweletši mašemong ao a tšweletšago gabotse gonabjale, e tla fokodiša botšweletši bja dipolasa le go fokotša nyako ya dinyakwatemo. Ka fao tema ye e kgathwago ke kgwebo malebana le balemi ba ba hlabologago e se ke ya lebantšhwa tlhabollo fela, eupša e swanetše go ba karolo ye bohlokwa ya maanokgwebo (*business strategic imperative*). Go na le bohlatse bjo bo ngwadilwego bja go senyega ga ditselathekišo tša dinyakwapšalo dikarolong tše dingwe tša kontinente ye ka baka la phetišetšo ya mekgwa ye e tiilego ya bolemi go balemi ba bafsa; mohlala wa kgauswi le gae ke Zimbabwe.

Dintlha tša sepolitiki di gare ga ditho tše bohlokwa go feta tše dingwe tša tikologokakaretšo ye e lebanego kgwebotemo ya gae mehleng ye. Tekolo ya tikologokakaretšo (*macro-environment*)

e bontšha kudu khuetšo ye e sa lebaneyago (*indirect impact*) ya poelo ya dikhamphani ye e hlolwago ke dintlha tša sepolitiki tša go swana le mpshafatšo le pušetšo ya naga. Khuetšo ye e phethagala ka sebopego sa tahlego ya ditseno tše di kgonegago, ka baka la nagatemego ye e sa hlwago e tšweletša. Ka fao kgato ya maano (*strategic response*) a go kgonthiša gore nagatemego ye e fetišetšwego go beng ba bafsa e se kgaotše go tšweletša, e bohlokwa go fetiša; go feta fao kgato ye bjalo e bohlokwa go kgonthiša gore nagatemego yeo e dula e kga-tha tema ya go tia tatelanong ya mohola wa intasteri ya temo (*industry value chain*).

Morero wa Omnia

Ka setšweletšwa sa rena le moano wa rena e lego "Go hlolela morekedi mohola ka go laola tsebo" (*creating customer value by leveraging knowledge*), rena ba monontšha wa Omnia re kgathile tema bjalo ka bommaditsela ditherišanonong tša letlotlo, le batšweletši ba thušo ya boeletši le kgokagano dikgwebongtemo tša balemi ba ba hlabologago, le baka la mengwaga ye e fetago ye senyane.

Omnia ga e thuše ka tšhelete eupša re laola maemo a intasteri ya rena go gogela tšhelete mererong ya tlhabollo ya balemi e lego bohlatse bja boineelo bja rena karolong ye. Ka nako ye Omnia e sepediša skimi (sa kadimo) se se thekgwago ke kgwebo seo se amago dihektare tše 22 000 diprofenseng tša Leboa-Bodikela, Freistata, Mpumalanga, Gauteng, Kapa-Bohlabela le Limpopo (mengwaga ye senyane ye e fetilego e be e le skimi sa dihektare tše 5 000). Katlego ya koketšo ye e theilwe godimo ga boeletši bjo bo sa kgaotšego le tirišo ya theknolotši dipolasing.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Aron Kole, Molaodi: Ditiro & Dithekišo, (Tlhabologo ya Kgwebo ye Mpsha) le Tshupo Maeko, Molaodikakaretšo (Tlhabologo ya Kgwebo ye Mpsha), Omnia. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go KoleAKole@omnia.co.za goba TMaeko@omnia.co.za.

Grain SA e boledišana le...

Mna TH Tobo

Kopana le Mna TH Tobo, molemi wa motseng wa Kwa Ndunge, Bizana, yo a šomago ka maatla le gona a nepišago maleba a gagwe. Gonabjale o tšweletša lehea, dinawa tša go omišwa, dinawasoya le mabelethoro. Mna Tobo o re katlego ya gagwe e tlišwa ke sehlophathuto sa Grain SA seo a šomišanago le sona. Keletšo ya Mna Tobo go balemi ba bafsa ba ba fišegago ke: “Babalela mmu gore o babalele rena”.

Na o lema kae mme ke dihektare tše kae? O tšweletša eng?

Ke lema naga ya PTO ye ke e humanego go kgoši motseng wa Kwa Ndunge kua Bizana. Mo nakong ye (sehleng sa 2014 - 2015) ke bjetše dihektare tše 10: lehea dihektareng tše 8; dinawa tša go omišwa hektareng le seripana (1,2 ha); dinawasoya seripeng sa hektare (0,4 ha); le mabelethoro seripeng sa hektare (0,4 ha). Ke thakgalela koketšo ya dihektare tša ka sehleng se se tlogo sa 2015 - 2016 ka go bjala dibjalo tše dingwe gape tša mabele.

Seo se go kgothatšago le gona se go hlohleletšago ke sefe?

Go na le molawana wo o rego motho o swanetše go ja gararo ka letšatši – ke wona o nkgothatšago. Ga ke nyake go bona Baafrika-Borwa ba bolawa ke tlala ka baka la tlhalelo goba tlhokego ya dijo. Ge ke gopola monono wa mabu ke tutuetšwa go ya pele. Go na le dinaga tše dingwe, go akaretša le dikarolo tše dingwe tša Afrika-Borwa, fao pula e sa nego gabotse ka bontši ka ngwaga.

Hlaloša maatla le mafokodi a gago

Maatla: Ke šoma ka maatla le gona ke rata go phethagatša maleba a ka.

Mafokodi: Ke a nyama ge ke sa phethagatše maleba a ka.

Puno ya gago e be e le efe mathomong? Gonabjale ke efe?

Mathomong ke ile ka buna mafela a go fokola ao a tladitšego selei se tee sa go gogwa ke dipholo, e lego lehea la boima bjo e ka bago 250 kg godimo ga hektare. Lehono ga ke sa bolela ka dikilogramo – ke buna ditone tše 3 go ya go tše 4,5 godimo ga hektare ka mehla. Puno ya ka e goletše godimo go tlogo ge ke tsena sehlophathuto sa Grain SA.

Se segolo seo se ilego sa tliša tšwelopele le katlego ya gago o ka re ke sefe?

Tirišano sehlophengthuto sa Grain SA ke ntlha ye nngwe ye bohlokwa yeo e tlišitšego katlego ya ka. Dithuto, kudu ya Tšweletšo ya Lehea, di godišitše

“

“Babalela mmu gore o babalele rena”

tsebo ya ka ya bolemi. Mengwageng yeo ya mathomo ke be ke sa lemoge bohlokwa bja dišupommu malebana le tšweletšo ye botse ya dibjalo le ge e le bohlokwa bja pabalelo ya methopotlhago ya rena.

Dithuto tše o di phethilego go fihla gonabjale ke dife mme o sa nyaka go tsena dife?

Ke phethile Thuto ya Tšweletšo ya Lehea, Thuto ya Bakontraka, le Thuto ya Tlhokomelo ya Trekere le Didirišwa. Nka rata kudu go godiša tsebo ya ka ya tšweletšo ya dinawasoya le mabelethoro. Thuto ga se senyakwa (*requirement*), ke tlhokego (*necessity*). Ke bolela ka dinawasoya le mabelethoro ka ge e le dibjalo tše di bonalago ka bofsa mafeleng a tšweletšo, morago ga ge di ile tša nyamela mengwageng ya gare ga 1970 le 1980. Go feta fao ke šegofaditšwe ka ge ke phethile Thuto ya Tšweletšo ya Seno sa Nawasoya (*Soy Sip*) ka 2014, seo se amago dikgomogadi tše di lešwago dinawasoya (*soy cows*).

Seo o nyakago go se kgona lebakeng la mengwaga ye mehlang ye e tlogo ke sefe?

Ke ipona ke le molemelakgwebo yo a tšweletšago ditšweletšwa tša boleng go thuša naga ye. Tebanyo ya ka bjalo ka molemi ke go tšweletša dipuno tše botse. Go feta fao ke rata go nyakišiša kgomogadi ye e lešwago dinawasoya bjalo ka setšweletšaphepo se bohlokwa (*leading nutritious factory*) tikologong ye. Gonabjale morero wo o sa le kगतong ya matseno fao baithuti ba 96 ba fepšago ka beke ntle le tefo (*fed free per week*).

Balemi ba bafsa bao ba fišegago o ka ba eletša ka go reng?

Keletšo ya ka go bona e ka ba gore ba tsene sehlophathuto gobane ke moo re abelanago tsebo le baeletši ba rena. Go feta fao ke nyaka gore balemi ba ba fišegago ba phafogele pabalelo ya mabu ka ge phetogo ya climate e nyaka mokgwa wa sebjalebale wa go lema. “Babalela mmu gore o babalele rena”.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Ian Househam, Molomaganyi wa Profense wa Grain SA, Kokstad. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go kokstad@grainsa.co.za.

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
▶ 08600 47246 ◀
▶ Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMOGOLO

Jane McPherson

▶ 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI PHATLALATŠO

Liana Stroebel

▶ 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

TLHAMO, THULAGANYO LE KGATIŠO

Infoworks

▶ 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,

Seafrikane, Setswana, Sesotho,
Seisimane, Sesulu le Sethosa.

Lenaneothabollo la Balemi la Grain SA

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Danie van den Berg

Freistata (Bloemfontein)

▶ 071 675 5497 ◀ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Freistata (Ladybrand)

▶ 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatso Nyambose

Jerry Mithombothi

Mpumalanga (Nelspruit)

▶ 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 013 755 4575 ◀ Nonhlanhla Sithole

Vacant

Mpumalanga (Belfast)

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal (Louwsburg)

▶ 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 034 980 1455 ◀ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Kapa-Bohlabela (Kokstad)

▶ 078 791 1004 ◀ ian@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Lawrence Luthango

Kapa-Bohlabela (Mithatha)

▶ 076 674 0915 ◀ lawrence@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 047 531 0619 ◀ Cwayita Mpotyi

Liana Stroebel

Kapa-Bodikela (Paarl)

▶ 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 012 816 8057

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)

▶ 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Vusi Ngesi

Kapa-Bohlabela (Maclear)

▶ 079 034 4843 ◀ vusi@grainsa.co.za

▶ Ofisi: 012 816 8070 ◀ Sally Constable

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

Eya tshekišong ya CCMA o itokišitše

Taodišwaneng ye e fetilego re hlalošitše gore Khomišene ya Poelanyo, Monamolo le Kahlolo (*Commission for Conciliation, Mediation and Arbitration (CCMA)*) e theilwe go ba sehlopha sa go fediša dikgang, seo se itaola-go le gona se kgaoganego le dipolitiki. Nepo ya khomišene ye ke go tliša mekgwa ye e lokilego ya mošomo le go fediša dikgang mošomong.

Re boletše gape gore bathwalwa ba ka kgopela thušo khomišeneng ye mabapi le go kobja mošomong, meputso, mabaka a mošomo, mekgwa ya go se loke ya mošomo, diphetolo mošomong, kgethollo, le tlhorišo ya thobalano (*sexual harassment*). Matšatšing re bona bathwalwa ba mmalwa go feta pele ba nyaka thušo go CCMA ge ba gopola gore ba phošeditšwe ke mothwadi, kudu ge ba kobilwe mošomong.

Ka fao mothwadi o swanetše go lemoga gore kgonagalo ya go begwa khomišeneng ya CCMA ke mothwalwa e tloga e le ye kgolo. Potšišo ke gore mothwadi o swanetše go dira eng ge a biletšwa tshekišong ya CCMA. Mothwadi ge e le leloko la Mokgatlo wa Bathwadi o tla emelwa ke wona tshekišong; go sego bjalo mothwadi a ka ikemela.

Goba mothwadi o a ikemela goba o emelwa ke Mokgatlo tshekišong, ntšha ye bohlokwa ke gore o swanetše go itokiša. **“Go palelwa go itokiša ke go itokiša go palelwa” (Fail to prepare means prepare to fail)** – se se ra gore o ka itshenyetša kudu ge wena goba moemedi wa gago a ka tšena tshekišong a se a itokiša ka tshwanelo. Maikemišetšo ka mehla e swanetše go ba go se itokišetše kgato ya poelanyo fela, eupša le kgato ya kahlolo efe le efe le ge e ka ba seahlolo (*arbitration and award*) seo se ka bago gona ka morago. O swanetše go kgonthiša gore o na le taolelo ya go bušetša mothwalwa mošomong wa gagwe goba go mo lefa tšelete ya pušetšo (*financial compensation*).

Go itokišetša tshekišo ka tshwanelo o swanetše go kgonthiša gore mangwalo a a nyakegago a beakantšwe ka nepalago. Goba o a ikemela goba o emelwa ke Mokgatlo wa Bathwadi, o ka ikhola ge o filha o swere tše di latelago:

- Lenaneopopego (*organogram*) la kgwebo ya gago;
- Molao wa boitshwano (*code of conduct*) wa kgwebo ya gago woo o akaretšago melawana yohle;
- Tshapedišo ya gago ya thupišo le molao wa thupišo; le
- Faele ya mothwalwa yo a amegago ye e swerego fomo ya gagwe ya kgopelo ya mošomo, kwano ya thwalo, kopi ya Pukwana ya Boitsebišo (letlakala la mathomo) goba ya Karata ya Boitsebišo, mangwalo afe le afe ao a lebanego a go swana le dikopi tša disetifiketi, mangwalo ohle a llifi, mangwalo ohle malebana le dikgato tša thupišo, bjalo bjalo.

Tše di latelago le tšona di a hlokega:

- Kopi ya tsebišo ya CCMA ye e bontšhago gore molato o begilwe komiting ye;
- Dikopi tša mangwalo afe le afe ao wena le ba CCMA le ngwalelanego ona;
- Kakaretšo ya tatelano ya ditiragalo;
- Dikopi tša metsotso ya dikopano tša tshekišo ya thupišo le ya boipiletšo (*disciplinary and appeal hearings*);
- Lenaneo la meputso ya dikgwedi tše di seelago tše di fetilego;
- Kopi ya lengwalo la phedišo ya mošomo ge mothwalwa a kobilwe;
- Lengwalo la gago la taolelo (*mandate document*) le le tšwago go CCMA; le
- Kwano ya poelano (*pro-forma settlement agreement*) ge e ka ba bangangišani ba dumela go boelana.

Ge molato o begilwe bangangišani ba tla biletšwa kopanong ya CCMA. Ge mongangišani yo mongwe a sa bonale kopanong, komišinare e ka tšwela pele ka tshekišo le ge mongangišani yoo a se gona. Kgonthiša gore o filha kopanong o swere mangwalo ohle a a nyakegago. Ikgopotše ka go ngwala lenane la ao a hlokegago. Dira dikopi tše dingwe gape tše pedi tša mangwalo a bohlokwa, ye nngwe e be ya komišinare, ye nngwe e be ya mothwalwa.

Elelwa gore tshekišong ke boikarabelo bja mothwadi ka mehla go bontšha gore mothwalwa o kobilwe ka toka goba mogkwa wa mošomo ke wo o lokilego. Ka fao mothwadi ke yena mosekišwa/moiphemedi. Go ya ka mogkwa wo CCMA e šomago ka wona kwelobohloko ka tšwaelo e lebanego. Ge o hloka bohlatse bjo bo tilelego o bopa seswantšho se sebe sa molaodi yo o lego yena, taba ye o swanetšego go e šikologa. Le ge o na le mothwalwa o tee fela, o swanetše go kgonthiša gore bohlatse bjo bo amago mošomo wa gagwe bo lebane ka botlalo (100%) le seo se nyakegago.

Molemi wa sebjalebale ge a nyaka go atlega temong o swanetše go fela a bea sepanere a tope phensele – ga go na taba ge eba kgwebo ya gagwe ke ye nnyane goba ye kgolo. Elelwa gore maikemišetšo a a tilelego malebana le bathwalwa ge a kopanywa le bohlatse bjo bo tilelego malebana le bona, a bopa taolo ye e tilelego ya bathwalwa, mme se se go fa sebaka se sekaone sa go atlega tshekišong ya diphapang ya CCMA. 🍌

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Marius Greyling, yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go mariusg@mcgacc.co.za.